

Inhoud

De spreeuw	7
Spreeuwen (her)kennen	10
De spreeuw volgt de mens de wereld over	18
Tevreden zangers	27
In het hol van de spreeuw	39
De spreeuw in de dop	55
Tweede leg in de kast	63
De spreeuw uit het ei	72
Larven en kersen – voedsel voor de spreeuw	82
Een murmelende spreeuwenzwerm	94
Trek	114
De spreeuw sterft (niet uit)	130
Dank	151
Geraadpleegde literatuur	153

De spreeuw

Uit het raam van de klas keek ik verlangend naar buiten. Ik was veertien en zat in de derde. Boven de flats van Amersfoort uit torende de Lange Jan zonbeschenen de wolkeloze hemel in. Nog twee lesuren... Na school fietste ik het bos in. Via de oude beukenlanen in het door de A28 afgesneden landgoed Nimmerdor, over de fietsbrug, langs de Paradijsweg tot de Treekerweg, daar rechtsaf tot het Treekermeertje, een afgesloten privédomein waar ik stiekem rondliep en reeën zag. Dan terug via hotel Den Treek, waar een kerkuil in de duiventil woonde, en vervolgens het lange fietspad naast de Houtweg af, waar ik zwarte spechten zag baltsen, mijn eerste havik ontdekte, een ring-slang en eekhoorns, vele eekhoorns ontmoette.

Ik struinde daar veel rond, groef er een ondergrondse hut, inventariseerde er zangvogels, vond holle bomen waarin spechten broedden. Als ze jongen hadden, konden die moord en brand schreeuwen. Soms klonk er uit zo'n holle boom een donker gekoer. Dan zat er een holenduif op wacht. Op een middag klonk er een vreemd, indringend geluid uit de stam van een boom. Het geluid kwam uit een enorme den. Het klonk op oorhoogte. Ik legde mijn oorschelp tegen de ruwe bast. Het was zeker het geluid van jonge vogels, maar welke? Ik hoorde een mix van geblaas, gereutel en geritsel. Ik gluurde van een afstandje naar wat er komen zou. Binnen de kortste keren vloog er een spreeuw uit het hol in de boom, waarna het geluid verstomde, om er even later weer in te vliegen, waarna het gekrakeel opnieuw losbarstte.

De Engelse bioloog Chris Feare omschreef dat bedelroepen van jonge spreeuwen als 'cheer', oftewel tsjier. En dan achterelkaar door en door elkaar heen: 'tsjier tsjier tsjier tsjier', zo luid dat het je wakker maakt als het onder de dakpannen van je huis klinkt. Ook hoort Feare jonge spreeuwen 'tzie' zeggen en 'tsjurr'. Maar als de oudervo-

gels met voer arriveren, roepen ze om het hardst ‘tsjier tsjier tsjier!’ Vliegen ze vervolgens weer op, dan zeggen volwassen spreeuwen een afgemeten ‘prurrrp’. De Amerikaanse wetenschapsjournalist Steve Mirsky beschreef de zang van een spreeuw in *Scientific American* als “‘Whistle. Pop. Whirrrr. Zzzt.’ Repeat. Many, many, many times.’

Het waren dus jonge spreeuwen, in die holle boom. Opgetogen over mijn ontdekking vervolgde ik mijn weg door het bos, vergezeld door het gelach van een zwarte specht.

Kort na deze gebeurtenis sloot ik me aan bij de Christelijke Jeugdbond voor Natuurstudie en werd ik vogelaar.

Spreeuwen kende ik uit onze achtertuin, waar mijn moeder de broodkruimels uit het tafellaken klopte en de kliekjes aardappels op het gras gooide. We aten vijf keer per week gekookte aardappelen, met groente, vlees en jus, dus er werd wat uitgeklopt.

Dat we tegenwoordig geen tafellakens meer uitkloppen, wordt vaak als één van de oorzaken van de achteruitgang van spreeuwen en huismussen genoemd. Dat lijkt me te veel eer voor het tafellaken, al stellen mussen en spreeuwen die kruimels beslist op prijs. Ik strooi mijn kruimels altijd braaf in de tuin, en heb ieder jaar meer huismussen in mijn tuin, maar die zie ik nooit op de kruimels afkomen. Ik krijg ’s zomers de stellige indruk dat ik met die kruimels vooral de wegmieren die het terras ondergraven voer.

Tijdens het schrijven van dit boek hoor ik door de open tuindeur het getjilp van mussen, het gekoer van duiven, de kakofonische zang van een zanglijster, het getjiftjaf van de tjiftjaf, de sneue riedel van de fitis, het binnensmondse wijsje van de roodborst, de heldere zang van een zwartkopje, het gekwaak van groene kikkers en het geratel van een winterkoninkje. En overal tussendoor hoor ik het neuriën en pruttelen van spreeuwen.

Met broodkruimels lok ik die spreeuwen niet naar het gras. Met klokhuizen wel. Met zaden en meelwormen ook. Meer nog dan spreeuwen komen er merels en mezen op af. En naaktslakken. Die lusten en ruiken alles en zijn er als de kippen bij. In de tuin van mijn kindertijd zag ik veel vogels: duiven, mussen, merels, lijsters, gaaien,

kauwen, eksters, mezen en vinken. En altijd waren er spreeuwen. Geen vogel was zo algemeen als de spreeuw. Onder vogelaars telde de spreeuw niet echt mee. Ja, spreeuwen telden mee op de soortenlijstjes. Hoe mager de score van een vogelexcursie ook was, bijvoorbeeld tijdens een wandeling door een jong productiebos op een regenachtige novembermiddag, spreeuwen zag je altijd wel.

Spreeuwen (her)kennen

Spreeuwen worden nogal eens verward met merels. Maar spreeuwen zijn kleiner, niet zo zwart en ze gedragen zich anders.

Een spreeuw is volgens mijn oude vogelgids van Bruun uit 1976 twintig centimeter lang, maar volgens de *Kenmerkengids* van Nils van Duivendijk uit 2002 is hij eenentwintig centimeter. Is de vogel in die vijftwintig jaar een centimeter gegroeid? Nee, de groei is eerder te danken aan meer en nauwkeuriger gemeten vogels. In lengte zit de spreeuw halverwege de huismus (vijftien centimeter) en de merel (vijftwintig centimeter). In het veld en zelfs in de tuin lijkt een vogel trouwens vaak kleiner.

Met zijn gewicht komt een spreeuw dichterbij een merel: een gezonde volwassen spreeuw weegt zeventig tot negentig gram. Een merel weegt tachtig tot honderdvijftwintig gram, een huismus slechts veertig gram. Met een gewicht van rond de tachtig gram zijn spreeuwen best zwaar voor vogels van hun omvang. Een ongeveer even grote drieteenstrandloper weegt gemiddeld zo'n vijftenvijftig gram, een flink stuk minder. Nu variëren die gewichten nogal. Een uitgehongerde spreeuw weegt een stuk minder, terwijl een volgevreten exemplaar wel meer dan een ons kan wegen.

Spreeuwen hebben puntige, driehoekige vleugels. Aan die driehoeksvleugels zijn spreeuwen in de vlucht gemakkelijk te herkennen. Een spreeuw lijkt gedrongener dan een merel, vanwege zijn brede vleugels en korte staart. De vleugellengten van spreeuwen zijn niettemin vergelijkbaar met die van merels: bijna dertien centimeter. Vleugellengte is een verwarrend woord, het is namelijk niet hetzelfde als de lengte van de vleugel. Met vleugellengte bedoelen vogelonderzoekers de lengte van de buitenste slagpen. Dat is de langste vleugelveer. Een zittende vogel heeft zijn vleugels opgevouwen in een zigzag, van bovenarm, onderarm en hand. De hand van een vo-

gel is relatief lang. Daar zitten de handveren aan, ook wel slagpen-
nen genoemd. Ze zijn te vergelijken met wat bij mensen de vingers
zijn, of zelfs de nagels. De lengte van de buitenste slagpen is één van
de standaardmaten die vogelonderzoekers altijd meten.

Tussen de vogelhand met de slagpenen en het lijf zit het gedeelte
van de vleugel dat bij zoogdieren de arm is. Die arm wordt bij vleu-
gelmetingen niet meegeteld, want je zou er de vleugel voor moeten
strekken, wat de vogel stress geeft en wat tot beschadigingen zou
kunnen leiden. Bovendien zou de ene onderzoeker een vleugel ver-
der uitrekken dan de andere en zou het daardoor een onbetrouw-
bare maat zijn. Daarom is de vleugellengte altijd de lengte van de
buitenste slagpen.

Zou je de gestrekte vleugels inclusief de armen allebei opmeten,
met de dikte van het lijf ertussen, dan meet je de spanwijdte. De span-
wijdte van een spreeuw is volgens het vogelhandboek van Cramp &
Simmons nog iets groter dan die van een merel. Deze twee vogel-
soorten hebben gemiddeld dus dezelfde vleugellengte van dertien
centimeter, terwijl hun spanwijdtes verschillen. De spanwijdte van
een vliegende spreeuw varieert van 37 tot 42 centimeter, die van een
merel van 35 tot 38,5 centimeter. Een huismus is met een spanwijdte
van 20 à 25 centimeter een stuk kleiner dan zowel merel als spreeuw.

Het spreeuwenlijf haalt in doorsnee een dikte van bijna vier centi-
meter. Nestkasten voor spreeuwen moeten dus een vlieggat van mi-
nimaal vier centimeter doorsnee hebben, anders past een spreeuw
er niet door.

Spreeuwen leven op grote voet. Van een vogelpoot is trouwens
meestal alleen de voet zichtbaar en een stukje onderbeen. Wat op
het eerste gezicht een vogelvoet lijkt, zijn alleen de tenen. Een vogel
loopt op zijn tenen. Dat wat wij aanzien voor onderbeen is de voet-
zool en wat ons een knie lijkt is de hiel. Anders zou een vogelknie
naar achteren uitsteken, maar vogelknieën wijzen bij het hurken net
als onze knieën naar voren. Een vogelknie zit alleen meestal verstopt
in de buikveren.

Spreeuwen hebben lange, sterke tenen nodig, om tegen de wan-
den van nestholtes te klauteren. Daarbij hebben ze voor zangvogels

hoge poten, waarmee ze beter door het gras kunnen lopen. In tegenstelling tot de meeste zangvogels zoeken spreeuwen hun voedsel vooral op grasvelden.

Spreeuwen lopen ook echt en hippen niet, zoals mussen en merels. Ze stappen door het gras van een wei, berm of gazon en over het zand van een akker of strand. Ze lopen nogal wijdbeens. Ze houden hun lijf tijdens het lopen tamelijk rechtop, of diagonaal. Niet plat, zoals een merel. Als ze zingen, zitten ze ook verticaal, al laten ze hun vleugels er wel eens bij hangen.

Spreeuwen zijn op hun mooist in de lente, als er vrouwen en mannen versierd moeten worden. Dan zijn spreeuwen zwart met een paarse of groene gloed. Die glans wordt sterker of verdwijnt als je vanuit een andere hoek naar ze kijkt en de kleur hangt af van hoe het licht erop schijnt. Spreeuwenkleuren zijn te vergelijken met de kleuren die je in een horizontaal voor je ogen gehouden cd kunt zien. Die kleuren danken spreeuwen net als een cd niet aan pigmenten, maar aan verstrooiing van het licht. Spreeuwenveren hebben een ragfijne oppervlaktestructuur, waardoor ze het licht verstrooien. Deze door verstrooiing veroorzaakte kleuren worden 'iriserende' kleuren genoemd.

Spreeuwenveren zijn in de lente trouwens niet zo mooi iriserend zwart omdat ze nieuw zijn, maar juist omdat ze versleten zijn. In de zomer ruien spreeuwen en krijgen ze hun nieuwe veren. Die hebben lichtgrijze, bijna witte uiteinden. Daardoor zien de vogels er gespikkeld uit. Gedurende de herfst en winter slijten die uiteinden eraf en worden ze steeds zwarter, zodat spreeuwen in de versiertijd het mooist glanzen en iriseren. Het is een subtiele schoonheid, waarvoor je even moet kijken, spreeuwen hebben geen schreeuwerige kleuren.

De kleur van een object wordt bepaald door de golflengte van het licht dat het object terugkaatst. Mensen kunnen de kleuren van de regenboog zien. Spreeuwen kunnen in elkaars veren nog meer 'kleuren' zien, kleuren die onzichtbaar zijn voor mensen. Deze ultraviolette straling oftewel uv-licht heeft golflengten van minder dan vierhonderd nanometer. Die golflengte is de ondergrens van het voor mensen zichtbare licht. De hoeveelheid door spreeuwenveren te

ruggekaatst uv-licht hangt af van de hoeveelheid van het pigment melanine, die spreeuwen in hun veren hebben.

Biologen van de Universiteit van Bristol schreven in 1997 in het tijdschrift *PNAS* over de belangstelling van spreeuwendvrouwtjes voor mannetjes met meer of minder weerkaatsing van uv-licht. Vrouwtjes blijken niet zonder meer een voorkeur te hebben voor uv-licht. Ze verkiezen soms zelfs mannetjes met weinig uv-licht boven mannetjes die er veel van weerkaatsen. In een proef kregen de vrouwtjesspreeuwen mannetjes te zien door filters die licht van uiteenlopende golflengten doorlieten. Het aantrekkelijkst bleek een ingewikkelde combinatie van groene reflectie met een lage uv-intensiteit, samen met veel violette en rode golflengten. Of en hoe dat correspondeert met de hoeveelheid groene en paarse glans die wij mensen bij spreeuwen zien, is niet onderzocht. En of spreeuwenmannetjes ook een voorliefde hebben voor vrouwtjes met dezelfde kleuren, melden de biologen evenmin.

Dat spreeuwen oog hebben voor uv-licht, blijkt trouwens niet alleen uit hun partnerkeuze. Spreeuwenkuikens die meer uv-licht weerkaatsen worden vaker gevoerd dan hun broertjes en zusjes, waarschijnlijk doordat ze meer opvallen. Dit is in 2005 ontdekt door Zwitserse onderzoekers onder leiding van Pierre Bize, bioloog aan de universiteit van Lausanne.

Spreeuwen hebben 's winters dus lichte vlekjes op hun borst en buik, maar op hun rug zijn die vlekjes kastanjebruin. Het vrouwtje heeft iets grotere vlekjes dan het mannetje, maar dat is een onbetrouwbaar kenmerk voor het seksen van de vogels. Een jonge spreeuw krijgt na zijn eerste rui, in zijn eerste nazomer, ook iets grotere vlekjes. Tijdens zijn tweede kalenderjaar krijgt hij bovendien langere keelveren. In de lente, als de jonge spreeuw ongeveer een jaar oud is, bereiken zijn keelveren een lengte zoals de keelveren van een volwassen spreeuwendvrouwtje. Bij jonge mannetjes duurt het dan nog een jaar voordat de keelveren een lengte bereiken die een volwassen kerel betaamt.

In het veld is het lastig mannetjes- en vrouwtjesspreeuwen uit elkaar te houden, tenzij ze paren. Tijdens een paring zit het mannetje

boven, en wordt hij gedragen door het vrouwtje. Nog een duidelijk verschil tussen de seksen is de zang. Als een spreeuw uitbundig zingt, is het een mannetje.

Een subtieler verschil tussen man en vrouw is de bleke ring in het vrouwelijke oogje, een iris die als een halo om de pupil cirkelt. Het mannetjesoog is helemaal zwart.

Een laatste verschil is alleen in de broedtijd te zien. Volwassen spreeuwen hebben een gele snavel, met een lichte snavelbasis. Dat is het eerste stukje snavel, tegen de kop aan. Bij het mannetje is die snavelbasis lichtblauw, het vrouwtje heeft een meer witte, soms enigszins roze snavelbasis. ‘De bekken der wijven zijn over het geheel bruiner,’ zo schreef de dominee en vogelaar Cornelis Nozeman in 1770 in *De Nederlandsche Vogelen*. Na de broedtijd, om precies te zijn na het uitvliegen van de jongen, kleurt de spreeuwensnavel van zowel mannetjes als vrouwtjes donker.

Op sommige Schotse eilanden en op de Faeröereilanden leven ondersoorten van de spreeuw, die wat donkerder zijn dan de spreeuwen op het vasteland. Er worden van de gewone, Europese spreeuw twaalf ondersoorten onderscheiden, die vooral verschillen in hun iriserende kleuren. Ondersoorten zouden onderling vruchtbare nakomelingen kunnen krijgen, maar paren nooit of vrijwel nooit, omdat ze zo ver uit elkaar leven en elkaar in de broedtijd simpelweg niet tegenkomen. Duurt die ruimtelijke scheiding lang, dan kunnen ondersoorten zo ver uit elkaar groeien en genetisch gaan verschillen, dat het vermogen tot gezamenlijk voortplanten verloren gaat. Als dat gebeurt, zijn de ondersoorten aparte soorten geworden.

Wereldwijd bestaan er honderdtien soorten spreeuwen (*Sturnidae*), waarvan vijftien van het geslacht *Sturnus*, waartoe ook de spreeuw *Sturnus vulgaris* hoort, de hoofdpersoon van dit boek. Van de honderdtien spreeuwensoorten komen er maar drie voor in Europa. Behalve de gewone spreeuw is er een zwarte spreeuw, die op het Iberisch Schiereiland en in Noord-Afrika voorkomt. En er is een roze spreeuw, die op de Balkan leeft en soms als dwaalgast in Nederland opduikt. In Europa komen ook waterspreeuwen voor, char-

mante vogels die onder water kunnen vliegen, als minipinguïns. Maar waterspreeuwen zijn geen spreeuwen, ze heten alleen maar zo. Waterspreeuwen broeden niet of zelden in Nederland, maar komen regelmatig op bezoek uit België of Duitsland. Ze leven langs helder, stromend water. Onder water vliegen ze achter kleine prooidieren aan. Die moeten ze kunnen zien, wat in troebel water niet lukt. Waterspreeuwen hebben een rechtopstaand staartje en lijken daardoor op een grote winterkoning. Als ze vliegen hebben ze met hun korte staartje en brede, driehoekige vleugels ook wel wat van een spreeuw en daar zullen ze hun naam wel aan danken, al geeft het boek *De Nederlandse vogelnamen en hun betekenis* als verklaring dat ze een spreeuwachtige kop en snavel hebben. Hoe dan ook, aan spreeuwen zijn ze niet verwant. Ze vormen hun eigen familie, met in Europa maar één soort.

Heel soms dwaalt uit Azië een Daurische spreeuw onze kant op. Dat is wel een spreeuw, één van de vijftien *Sturnus*-spreeuwen zelfs. Sinds 1900 zijn er slechts drie waarnemingen van gedaan in Nederland, waarvan twee in 1999: op 15 mei in Den Oever en op 5 november in Duiven. Het zouden wel eens ontsnapte vogels geweest kunnen zijn, want de bont gevederde Daurische spreeuwen worden in kooien gehouden en op vogelmarkten verhandeld. De vogel die van 10 tot 12 oktober 2005 op Vlieland zat wordt wel als wilde dwaalgast beschouwd. Hij droeg geen ring, vertoonde natuurlijk gedrag en was er nog in de trektijd ook. Tijdens de trek verdwalen wilde vogels nogal eens.

Sommige spreeuwsoorten komen maar in een heel klein gebied voor, bijvoorbeeld op afgelegen eilandjes. Andere zijn bijna uitgestorven, zoals de witte balispreeuw met zijn blauwe ogen.

Zwarte spreeuw

Als je in de zomer een spreeuw in Spanje of Portugal ziet, is het hoogstwaarschijnlijk een zwarte spreeuw, al rukken gewone spreeuwen via Baskenland op in Portugese richting. Verder broeden zwar-

te spreeuwen op Corsica, Sardinië en Sicilië, en sinds eind jaren tachtig op een paar plekken langs de zuidkust van Frankrijk, net ten noorden van Catalonië. Ook broeden ze in Marokko en Noordwest-Algerije.

Het gaat goed met de soort. Naar schatting broeden er in Spanje wel twee miljoen paar en in Portugal minstens driehonderdduizend.

Zwarte spreeuwen broeden in warmere streken dan gewone spreeuwen. Ze houden van open land met hier en daar een boom en kort gras. Vaak zijn ze in de buurt van grazend vee te vinden. Dat vee houdt het gras kort, lokt insecten met lichaamsgeuren en stront en jaagt die insecten met iedere stap even omhoog.

Zwarte spreeuwen eten ongeveer hetzelfde als gewone spreeuwen: insecten in de zomer, zaden in de winter en vruchten als die er zijn. Ze broeden in holen en spleten, bijvoorbeeld in afbrokkelende muren in oude steden.

In de winter trekken zwarte spreeuwen niet ver weg, maar verplaatsen ze zich naar moerassen en andere vochtige, open gebieden.

Daar waar zwarte spreeuwen broeden, komen gewone spreeuwen doorgaans niet of alleen in de winter voor. Gewone en zwarte spreeuw vullen elkaar met hun broedgebieden uitstekend aan. Beide soorten zijn sterk verwant, en waarschijnlijk door de bergachtige scheiding van hun leefgebieden relatief kortgeleden tot aparte soorten geëvolueerd.

Zwarte spreeuwen lijken sterk op gewone spreeuwen, ze zijn alleen minder vlekkerig en lijken daardoor zwarter. *Sturnus unicolor* luidt hun wetenschappelijke naam dan ook, de effenkleurige spreeuw. Zwarte spreeuwen hebben iets langere pronkveren aan hun hals en zijn een fractie groter dan gewone spreeuwen.

Roze spreeuw

Na de laatste verwantschapsanalyses op basis van DNA is de roze spreeuw uit het geslacht *Sturnus* geknikkerd. *Sturnus roseus* heet sindsdien *Pastor roseus*. Roze spreeuwen zijn prachtige vogels. Vol-